

СУРХОН-ШЕРОБОД ВОҲАСИДА ЕРГА ҚЎШ ЧИҚАРИШ ВА ЭКИН ЭКИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАР ҲАМДА УЛАРДАГИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР

ХАЙДАРОВ Одил Эргашевич

Термиз давлат университети,

мустақил тадқиқотчиси

hajdarovodil188@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-1-59-67>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Сурхон-Шеробод воҳаси деҳқонлари қўш чиқариш ва экин экиш билан боғлиқ урф-одат ва маросимларини ўтказиш билан боғлиқ қарашлари, бу маросимларда қишлоқнинг каттаю кичиги фаол иштирок этишига эришиши, маросимлар марказида Бободехқон тимсолидаги қария ва эл оқсоқоллари туришига эришиши юзасидан қиёсий таҳлиллар берилган.

Албатта, бу иштирокчилар аجدодлар таомилларига тўлиқ амал қилган ҳолда иш юритишган. Ҳосилдорлик ҳомийси билан боғлиқ сеҳрли (магик) расм-русумлар ҳам амалга оширилган. Ўрта Осиёнинг бошқа минтақаларида бўлганидек, бу ерда ҳам Бободехқонга атаб «ис» чиқариш, «ис» ёғи билан қўшига қўшиладиган хўкиз шохини, омон, бўйинтуруқ қисмларини мойлаш имон-эътиқодли, серфарзанд ва ували-жували қария томонидан амалга оширилиши ҳамда ҳар йили эрта баҳорда «она бугдой»ни сепиш маросими ўтказилганлиги қиёсий таҳлиллар билан берилган.

Калит сўзлар: бободехқон, қўш вақт, йил, фасл, ой, астрология, ҳисоб, қуёш, кун, хўжалик, фаолият, тасаввур, табиат, юлдузлар.

ABSTRACT

This article provides a comparative analysis of the views of the farmers of the Surkhan-Sherabad oasis on the customs and rituals associated with sowing and planting crops, on the fact that both old and young villages actively participated in these rites, and old people and elders of the village in the center of the ceremonies were the face of Babadehkhhan.

Of course, these participants worked in full accordance with the traditions of their ancestors. Magical (magik) pictures associated with the patron saint of fertility were also performed. As in other regions of Central Asia, here, too, the production of “is” in the name of Babadehkhhan, the lubrication of ox horns, plows and parts of the yoke with oil “is” is performed by a believer, a nobleman and an old man. , and every year in early spring, “The ceremony of sprinkling the mother wheat is given by comparative analysis.

Keywords: *bobodexkon, kush, time, year, season, month, astronomy, calculation, sun, day, economy, activity, imagination, nature, stars.*

В данной статье дается сравнительный анализ взглядов земледельцев Сурхан-Шерабадского оазиса на обычаи и обряды, связанные с посевом и посадкой урожая, на то, что в этих обрядах активно участвовали и стар, и млад аула, и в центре церемоний были старики и старейшины села в лице Бабадеххана.

АННОТАЦИЯ

Разумеется, эти участники работали в полном соответствии с традициями предков. Исполнялись также магические (magik) картины, связанные с покровителем плодородия. Как и в других районах Средней Азии, и здесь изготовление «ис» на имя Бабадеххана, смазывание воловьих рогов, плугов и частей ярма маслом «ис» совершается верующим, дворянином и старцем. , и каждый год ранней весной «Церемония окропления маточной пшеницы дается сравнительным анализом.

Ключевые слова: *бабадехкана, куш, время, год, сезон, месяц, астрономия, расчет, солнце, день, экономика, активность, воображение, природа, звезды.*

КИРИШ (INTRODUCTION)

XX асрнинг ўрталарига келиб, фан ва техниканинг ривожланиши, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар натижасида бу урф-одат ва маросимларнинг анчагина қисми унутилди. Фақатгина Бободехқонга атаб «ис» чиқариш билан боғлиқ таомилларгина сақланиб қолган, холос.

Дехқончилик удум ва маросимлари ва уларнинг трансформациясида халқимизнинг менталитети, миллий ўзлиги мужассамлашгандир. Энг сара удум ва анъаналар одамларнинг яшашга бўлган завқ-шавқини оширади, халқимизнинг генофондини пок сақлашга, соғлом авлодни шакллантиришга ёрдам беради. Шу боисдан ҳам деҳқончиликка оид удум ва анъаналарнинг тарихий илдизларини янада чуқурроқ ўрганиш лозим. Бизнингча, ҳар бир маросим ўзининг мақсад-моҳиятига кўра маълум шакл ва мазмунга эга бўлмоғи зарур. Бунинг учун шарқона қадимий урф-одат, анъана ва удумларнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланишини акс эттирувчи илмий-оммабоп рисолалар, мақолалар, илмий-услубий қўлланмалар яратиш лозим.

Дехқончилик ҳомийси Бободехқон, осмон ва сайёралар ҳаракати билан боғлиқ мифологик эътиқод ва урф-одатларнинг тарихий илдизлари қадимги даврларга бориб тақалади. Халқимизнинг деҳқончилик билан боғлиқ турли ирим-сиримларга амал қилиши ҳам улар самовий ёритқичлар ҳақидаги теран билимга эга бўлганлигини кўрсатади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (LITERATURE REVIEW)

Ушбу мақолани тайёрлашда этнографлардан К. Шаниязов, А. Нарзикулов, М. Жўраев, Б. Саримсоқов, И. Жабборов, Маҳмуд Саттор, М. Гаврилов, Е. В. Аничков, А. Аширов асарларида баён этилган назарий қоидалар ва услубий тавсияларга таянилди.

Мақоланинг манбалари сифатида ўз табиати ва аҳамиятига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиб ўрганилди. Абу Райҳон Беруний, Маҳмуд Қошғарий ҳамда К. Юнусовнинг Мучал ва буржлар: толеномалар, ҳамда Исажон Султоннинг Билга Хоқон асарларига мурожаат қилинган ҳолда таҳлил этилди.

МУҲОКАМА (DISCUSSION)

XIX асрнинг охири – XX аср бошларида Бухоро амирлигига қаршли Сурхон-Шеробод воҳасининг бекликларида баҳорги дала ишлари хутнинг кириши билан бошланган. Ҳар бир деҳқончилик мавсумидаги маълум бир давр ичида такрорланиб турадиган иш жараёни турли хил анъана ва урф-одатлар билан қўшиб олиб борилган. Бу анъана ва маросимларнинг туб моҳиятига эътибор қилинса, уларнинг жуда қадимийлиги, яъни воҳа деҳқончилик маданиятининг илк шаклланиш даврига бориб тақалашини англаш мумкин.

Воҳада чорвачилик билан бир қаторда суғорма деҳқончиликнинг ривожини боғдорчилик ва деҳқончиликнинг тараққий этишига ҳам кенг йўл очиб берган. Натижада ер ҳайдаш (шудгорлаш), ерга дон сепиш, ғалла ўриш ва хирмон кўтариш («чош қилиш») билан боғлиқ бўлган анъаналар келиб чиққан.

Наврўз байрами деҳқонлар учун, айниқса, аҳамиятли бўлган. Чунки юқорида айтганимиздек, бу кунларда экин экишга киришилган ва дала, боғ юмушлари бошланган. Деҳқонлар, боғбонлар ва чорвадорлар қишнинг аёзли кунларидан омон-эсон чиқиб, баҳорнинг иссиқ кунларини интиқлик билан кутишган. Улар деҳқончилик ишларига жиддий тайёргарлик кўрганлар, омоч – бўйинтуруқларни, молаларни сошлаб, кўкламги экиш мавсумига тахт қилишган, отлар совутилган, аравалар тузатилган. Хўкизлар ҳам тайёр яроқли ҳолга келтириб қўйилган. Асосий ишчи кучи бўлган хўкизларни яхши парваришлаш, ерни ҳайдашга олиб чиқишга алоҳида эътибор берилган. Деҳқонлар ўз устозларидан, табаррук отахонлардан «оқ фотиҳа» олганлар.¹

Анъанага кўра баҳорги шудгор олдида «ис чиқариш» маросими ўтказилган. Ҳар бир оилада аёллар бўғирсоқ, чўзма пиширишган. Бу удум «ис» деб юритилган. Қозонда мой яхши қизитилиб, сўнгра унга кесилган хамир ташланган. Гўёки, марҳумлар ана шу мой қизишини эшитиб, «ис» пиширилганда чиққан хиддан баҳраманд бўлар ва руҳлари шод бўлишиб,

¹ Дала ёзувлари, 2015 йил. Шеробод тумани, Ўрин қишлоғи.

қариндош-уруғларига омад тилашар эмиш. Бўғирсоқ ва чўзмани оила аъзолари истеъмол қилишган, яна кўни-қўшниларга ва беморларга ҳам улашилган. Дехқонлар «хўкизлар кучли бўлсин», деб уларнинг шохини ва хўкиз чарчамаслиги учун бўйинтуруқни ҳам «ис» ёғи билан мойлашган. «Хўкизларни ёмон кўздан асрасин», деб туморлар тақилган. Дастлабки эгат олиш ёки уруғ сепишни оила ёки қишлоқдаги энг хурматли ва одатда, кекса кишилар бошлаб беришган. «Шохмойлар маросими дехқончилик билан боғлиқ урф-одатларнинг энг асосийси бўлиб, бу удум дехқончилик маросимларига йўл очган. Шунинг учун дехқонлар шохмойларни зўр танатана билан ўтказишга интилишган».²

Ахборотчиларимизнинг таъкидлашича, XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Сурхон-Шеробод воҳасига об-ҳаво қулай келса, ер эрта етила бошлаган. Кекса дехқонлар тупроқни кафтларида қисиб кўриб, ерга қўш чиқариш мумкин ёки мумкин эмаслигини аниқлаганлар. Бу ҳол хут ойининг охирги кунларига тўғри келган. Мабодо ер етилган бўлса, кафтдаги тупроқ ирғитилганда титилиб кетган, акси бўлса, ирғитилганда бир ерга тушган. Оқсоқоллар ўз тажрибасидан келиб чиқиб ер етилганини аниқлашса, дехқончилик билан боғлиқ удумларнинг яна бири «шохмойлар» ўтказилган.³

Дала этнографик кузатишларидан маълум бўлишича, Сурхон-Шеробод воҳасининг барча ҳудудларида «шохмойлар» маросими, яъни далага қўш чиқариш кунини ўтказиш учун қишлоқ кексалари, оқсоқол, бой-бадавлат кишилар, кун ағдарувчилар (юлдузлар ҳаракатига қараб, яхши-ёмон кунларни аниқловчи ҳисобдонлар) омадли, хосиятли кунни белгилаганлар. Ҳар бир хонадон эгалари бу маросимга қатнашишга ҳаракат қилишган. Ушбу маросимга қишлоқнинг аёллари ҳам катта тайёргарлик кўришган. Улар бу маросимга атаб ялпиз, жағ-жағ, исмалоқ, қалдирғоч кулча каби доривор кўкатлардан турли хил таомлар (кўпинча кўк сомса) тайёрлашган, қишлоқнинг келин-қизлари теварак-атрофни супуриб-сидиришган, гиламлар тўшашган. Маросим ўтказиладиган кун кишилар табиат инъомларидан тайёрланган сомса, чучвара, шунингдек, қатпатир, палов, шўрва ва бошқа таомларни дастурхон қилиб, қўш бошига олиб чиққанлар. Таомлар еб бўлингач, маросим иштирокчиларига: «Мушкулларинг осон бўлсин, бошларинг омон бўлсин; тани сиҳатлик, элда хотиржамлик бўлсин; ерга қадалган бир дона уруғларинг минг дона бўлсин; худо ёр, азиз авлиё – анбиёлар мадаккор бўлсин; Бободехқону Хизр бувалар қўллаб – қувватласин», деб дуо қилишган.⁴

² Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. -Т., 1986. -Б. 50.

³ Дала ёзувлари, 2018 йил. Шеробод тумани, Хатак қишлоғи.

⁴ Дала ёзувлари, 2017. Кумқўрғон тумани, Арпа поя қишлоғи.

Маросимда ўтган йили ғалла ўрими пайтида ўриб олинган «охирги тутам буғдой донларидан тайёрланган нон ушатилиб, қишлоқнинг барча мўътабар қарияларига улашилган. Ўз навбатида шу нондан бир парчаси деҳқонга ва ҳўкизга ҳам берилган. Бу билан кишилар бу йилги ҳосил, ўтган йилги ҳосилга ўхшаб мўл-кўл бўлсин, хирмону ўраларга сиғмасин, деган истакни билдиришган. Ниҳоят, барча ҳўкизларга кўз тегмасин, ҳориб, чарчаб қолмасин деб шохига мой суртилган ҳамда исирик тутатилган.»

Сурхон-Шеробод воҳасининг тоғли туманларида ҳам қўш чиқариш билан боғлиқ маросим байрамона тусда ўтказилган. Одатда баҳор тоғларга кечроқ келганлиги боис экин-тикин мавсуми кечикмасин деб шудгорлаш ишлари кузда амалга оширилган. Шундай бўлса-да, Наврўз байрами кунлари далага қўш чиқарилган. Қўш чиқариш удуми тоғликлар учун ҳам Наврўз байрамининг бир куни сифатида тантана қилинган. Шу сабабли қишлоқнинг етти яшардан етмиш яшаригача оҳорли (янги) кийимларини кийишиб, топган – тутганларини дастурхонга тугишиб, элу халқ йиғиладиган пайкал бошига йўл олишган. Тажрибали, ёши улуғ ва ном қозонган деҳқон тўғал («яхши» ва «ёмон») кунларининг ҳисобини олган, яъни юлдузлар ҳаракатини яхши билган. Мабодо маросимни ўтказиш муддати ёмон кунга тўғри келиб қолса, бошқа кунга кўчирилган. Қўш кўпинча душанба, чоршанба, жума кунлари чиқарилган.⁵ Чунки зироатчилар бу кунларни омадли деб ҳисоблашган. Далага биринчи қўш чиқаришда ҳосиятли кунлар ҳақидаги сеҳрли (магик) амал қилиш дунё халқларининг кўпчилигида мавжуд бўлганлиги этнографик адабиётларда қайд қилинган.⁶ Албатта, қўш чиқариш маросими ҳам Наврўз байрами тизимидаги деҳқончилик маросими сифатида ўтказилган. Маросим чоғида етим-есирларнинг, бева-бечораларнинг ҳолидан хабар олинган: экадиган дони бўлмаса, уларга ёрдам қўлини чўзишган. Шерободлик Холмирза бобонинг айтишича, қўш чиқариш маросими чоғида баъзи одамлар, айниқса, бой-бадавлат кишилар хонадониди Бободехқон руҳига ис қилинган. Қишлоқ муллеси «Қуръон»дан оятлар ўқиган ва «Ишларингга, бошларингга кушойиш берсин, тансихатлик, хотиржамликни берсин», деб фотиҳа қилган. Чўзма (чалпак) пишган ёғдан ҳўкиз шохига, туёқларига ва елкасига, шунингдек, омочга ирим қилиб суркалган. Биринчи қўшни пайкал ерига қишлоқнинг кекса, ҳурматли, серфарзанд оқсоқолларидан бири солган. У қўш билан кучи етишига қараб ё бир, ё уч марта ёки беш марта бориб келиши керак бўлган. Шундан сўнг кузда ҳайдаб, экишга тайёрлаб қўйилган жойга дон сепиш учун омоч билан хат

⁵ Дала ёзувлари, 2018. Шеробод тумани, Хатак қишлоғи.

⁶ Аничков Е.В. Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян. Часть I. -СПб., 1905. -С. 333-334.

тортилган, яъни 4 метр оралик қолдирилиб, кўш юргизилган. Шундан кейин уруғкашга (яъни дон сепувчига) навбат келган. У ўтган йилги ҳосилнинг охирги тутам буғдойидан олинган донни ҳайдалган ерга ирим қилиб бир неча ҳовуч сочиб берган. Дон сочишга кўса, кал, кўр одамлар қўйилмаган, чунки бундай одамларнинг сепган уруғи ҳам сийрак кўкарар эмиш.⁷

XX асрнинг бошларида Шерободда кўшга олиб чиқилган ҳўкизларнинг шохига оқ пахтадан эшилган ипга зиғир ёки кунжут ёғи суртилиб боғлаб қўйилган. Таом пишган ўчоқнинг чўғидан олиниб, сиртки томонига дуо ёзилган исирикдонда исирик тутатилган.⁸ Тутатқидонлардаги белгиларни маҳаллий халқ сеҳр-жоду аҳамиятига эга деб ўйлашади. Исирик тутатилгандан кейин омоч ушлаган кекса деҳқон кўлтиғига қистирган тўртта нонни жуфт-жуфт қилиб синдирган ва маросим иштирокчиларига улашган. Иккинчи бир оқсоқол ёки уруғчи ўтган йилги ҳосилнинг охирги тутам буғдойи бошоғини дон қилиб, ерга ва ҳўкизларнинг устига сочган. Шундан сўнг экин экиш ишларига йўл очилган. Албатта, бу ерда ҳам ҳўкизларни етакловчи одам эътиқодли, покиза, пиру бадавлат ва эл орасида ҳурмати баланд бўлиши лозим бўлган. Мазкур маросимдан сўнг барча деҳқонлар ўз ҳўкизларини етаклаб уй-уйларига қайтганлар ва оила даврасида байрам хурсандчилиги давом эттирилган. Бой хонадонларда эса кўш чиқариш арафасида махсус зиёфатлар берилган, улар мулла-эшонларни чақаришган ва «Деҳқонлар рисоласи» ҳамда бошқа диний китобларни ўқишган.⁹ Маълумки, бундай рисолаларда деҳқончилик пирига сиғиниш билан боғлиқ қарашлар акс этган.¹⁰

Юқорида таъкидлаганимиздек, кўш чиқариш муносабати билан ўтказилган «шохмойлар» маросимидан сўнг оқсоқоллар қарорига кўра жамоа аъзолари ёки пайкалчилар, ёхуд оила аъзолари келаётган деҳқончилик мавсумида амалга оширилажак дала ишларининг режасини тузишган. Бунинг учун улар бир жойга йиғилиб «маслаҳат оши» ёки «кўш оши» уюштирганлар. Маслаҳат оши ёки кўш ошининг аниқ бир куни бўлмаган. Эл кайвонилар «ер етилди, энди далага кўш чиқариш ёки ерга дон сепаиб, қора кетмон қилиш мумкин», дейишгач, омборларида буғдойи бор деҳқонлар, оиласи ўзига тўқ бой-бадавлат кишилар ушбу удумларни ўтказишган.

XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида воҳадаги бадавлат ва ўзига тўқ хонадонларнинг ўнлаб қора моли, отлари, қўй-эчкиси, от-улови, ери

⁷ Дала ёзувлари, 2020 йил. Шеробод тумани, Чилонзор қишлоғи.

⁸ Дала ёзувлари, 2020 йил. Шеробод тумани, Чилонзор қишлоғи.

⁹ Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. -Б. 198.

¹⁰ Бу ҳақда қаранг: Гаврилов М. Рисаля сартовских ремесленников, (исследования преданий мусульманских цехов). -Т., 1912.

мавжуд бўлган. Наврўз байрами кунлари, яъни маслаҳат оши куни уйда боқилган жонлиқни сўйишган. Қозондаги овқат тайёр бўлгач, маҳалла ва қишлоқнинг обрўли кишилари: мироблар, дин пешволари, бадавлат кишилар, шунингдек, кўни-қўшнилар, чоракорлар, мардикорлар хонадонга таклиф этилган. Йиғилганларга овқат сузилган. Таом еб бўлингач, маросим иштирокчилари қўруқ ёғидан олиб қўлларини, қошларини ва маҳсиларини мойлашган, қишлоқ муллеси Деҳқонбобога бағишлаб дуойи фотиҳа ўқиган, шундан сўнг экин экиш даврида амалга ошириладиган юмушлар режалаштириб олинган.

Кексаларнинг айтишича, маслаҳат оши деҳқончилик мавсумининг бошланиши эмиш. Қозонга ёғ қанча кўп солинса, бошланаётган йил яхши келиб, экинлар серҳосил бўларкан. Хирмонлар донга, кўралар кўй-кўзига тўлиб, дастурхонлар анча тўкин бўларкан. Халқ қарашларига кўра, экин экишнинг биринчи куни қандай бошланса, йил охиригача шундай бўлар эмиш.

Воҳадаги кўпчилик кекса деҳқонларнинг таъкидлашларича, «кўш оши»га йил, ҳосил баракали бўлиши учун ҳеч қачон ориқ жонлиқ сўйилмаган. Товуқ сўйса ҳам семизидан танлашган. Бу удумлар халқ орасида ҳозирги кунларда ҳам сақланиб қолган. Қимматчилик ва қурғоқчиликни кўрган қишлоқ қариялари тўкин дастурхон атрофида палов ёки боқилган семиз кўйнинг пишган гўштини егач, беихтиёр қўллари ва қошларни мойлайдилар.¹¹

Дала ёзувларидан шу нарса маълум бўлдики, баъзи бир ўртаҳол деҳқон оилаларида «кўш оши» ёки «маслаҳат оши»га фақат ёғли палов ёки ёғли шўрва пиширилмаган, балки ёғли қатик, чакки (сузма) ва кесган ош, гуручова, яъни гўжа оши ҳам тайёрланган.

Дарҳақиқат, кўш оши, кўш чиқариш, сайил оши каби маросимлар баъзи қишлоқларда йилбоши ҳам дейилган. Бунда жамоалар ҳар йили Наврўз кунлари йилбоши ошини тайёрлашиб халққа тарқатишган. Наврўз кунларининг бирида, яъни ҳаво очиқ бўлган пайтда оқсоқоллар кенгашиб, одамларни қишлоқ четидаги майдончага чорлаганлар. Кекса киши барчани йилбоши ошига чақирган. Биров бир қозон кесган ош, биров бир қозон жўхори ош, яна биров бир қозон гуруч оши пишириб майдонга олиб чиққан. Баъзилар эса турли хил пишириклар тайёрлашган. Икки-уч момо кўлига чўмич олиб, қозондаги ошларни катта-ю кичикка тарқатишган.

¹¹ Дала ёзувлари, 2017 йил. Қумқўрғон тумани, Арпапоя қишлоғи.

Умуман, йилбоши ошига кўпинча янги келин олганлар, ўғил фарзанд кўрганлар, элдан дуо олмоқчи бўлганлар қора қозонни ошга тўлдириб олиб чиқишган.¹²

НАТИЖАЛАР (RESULTS)

Мақолада XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Сурхон-Шеробод воҳа худудларида маслаҳат оши, қўш оши, йилбоши ошлари каби удумлар тақвимий ҳисоб-китоблар асосида қадимдан ўтказиб келинганилиги таҳлил қилиниб ёритиб берилди..

ХУЛОСА (CONCLUSION)

Хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, кўкламда далага биринчи қўш чиқариш ва экин экиш билан боғлиқ удумлар XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Сурхон-Шеробод воҳаси деҳқонлари ўртасида ҳам кенг тарқалган бўлиб, маросимлар ўзининг моҳиятига кўра келаётган йилда мўлкўл ҳосил етиштиришдек эзгу мақсадга қаратилган қадимий қадриятлар сирасига киради. Қолаверса, бу маросимлар кишиларнинг бир-бирларига бўлган ҳурмат-иззатини ва меҳрини оширган. Юқорида санаб ўтилган маросимларда миллий қадриятлар улуғланганлиги боис ҳам бу маросимлар асрлар мобайнида аجدодлардан авлодларга ноёб мерос бўлиб келмоқда ва уларнинг айрим кўринишлари халқимиз турмушида ҳозиргача сақланиб қолган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Кармышева -Б. Х. Об узбекских трудовых крестьянских песнях. -С.73.
2. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Тошкент, 1994. - Б. 198.
3. Аничков Е.В. Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян. Часть I. - СПб., 1905. -С. 333-334.
4. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. -Т., 1986. -Б. 50.
5. Гаврилов М. Рисаля сартовских ремесленников, (исследования преданий мусульманских цехов). –Т., 1912.
6. Маҳмуд Саттор. Ўзбек удумлари. – Т., Адолат, 2004. – 208 бет.
7. Шаниязов К. Узбеки – карлуки: (Ист.-этногр. очерк) / Акад. наук УзССР. Ин-т истории и археологии. - Ташкент: Наука, 1964. - 195 с.
8. А.Нарзикулов. Деҳқон тақвими. -Т., 1991. -Б. 61.
9. Жўраев М. Наврўз кўшиқлари. . -Т., 2007. 164 - Б.
10. Турсунов, С. Н. (2021). СУРХОН ВОҲАСИДА СОВЕТ РЕЖИМИНИНГ ЎРНАТИЛИШИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, (SI-3).

¹² Маҳмуд Саттор. Ўзбек удумлари. -Б. 98.

11. Mustafayev, U. U. (2021). YANGI O 'ZBEKISTON: QADRIYATLAR VA FALSAFIY FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI BO 'YICHA AYRIM MULOHAZALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 568-577.
12. Хайдаров, О. Э. (2022). СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ЁЗ ВА КУЗ МАВСУМИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 134-140.
13. Тўраева, Л. О. (2022, June). Мақолларда деҳқонлар ҳаётининг бадиий талқини. In *E Conference Zone* (pp. 71-73).
14. Ахророва, Ш. (2020). Жамият ривожига миллий кадриятларнинг ўрни. *Научно-просветительский журнал "Наставник"*.
15. Mustafayev, U. U., Mustafayeva, S. U., & Haydarov, O. E. (2022). TURMUSHDAGI ISLOM: NAMOYON BO 'LISHI VA MOHIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 914-921.
16. Yusupova, M. (2020). Наврўз байрами таомлари тарихийлик ва замонавийлик. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 2(2).